

Groninger betrokkenheid bij het slavernijverleden

Toos Hagenaars' beeld van 'Toela, de held van Curaçao' bij de slavenopstand van 1795, in De Klinker te Winschoten.
Foto: auteur.

In Oost-Groningen staat een beeld. Een bronzen standbeeld van een rijzige, naakte Afrikaanse gestalte. 'Toela – held van Curaçao. Slavenopstand 1795', staat er op de sokkel, die ook de maakster noemt: 'beeldhouwer Toos Hagenaars (hier woonachtig)'. Na enige omzwervingen over de wereld heeft het beeld sinds 2015 een definitief onderdak gevonden in het Cultuurhuis De Klinker. Een paar straten verderop, tegen de muur van het oude gemeentehuis van Winschoten, zit de 'zoon van Toela', ook van Hagenaars' hand en eveneens in brons gegoten: een afwachtend kind met zijn benen wijd en zijn handen in elkaar gevouwen op zijn knieën. In de winter wordt hij soms bedekt door een witte donsdeken. De kunstenaar heeft hem een bronzen broekje aangetrokken. In 1980 werd het werk bekroond met de Publieksprijs Groningen Monumentaal. Desondanks, en ongeacht de prominente plaatsen die beide beeldhouwwerken uiteindelijk kregen toebedeeld, weten maar weinigen buiten (en ook binnen) Winschoten over de geschiedenis waar deze beelden naar verwijzen – en over de geschiedenis van de beelden zelf.¹ Dat is ook niet zo verwonderlijk: de koloniale geschiedenis en de slavernij die daar deel van uitmaakte worden niet snel met Oost-Groningen in verband gebracht. Toch herinneren deze tastbare verwijzingen naar de voorman van de Curaçaose slavenopstand van 1795 aan een slavernijverleden dat ook in de Groningse samenleving sporen heeft achtergelaten.

In dit artikel zoek ik een antwoord op de vraag hoe we de betrokkenheid van Groningen en de Groningers bij het slavernijverleden zichtbaar kunnen maken en kunnen integreren in een regionale geschiedschrijving, zodat die betrokkenheid een plaats kan krijgen in de hedendaagse regionale en landelijke herinneringscultuur. Het uitgangspunt voor deze bijdrage wordt gevormd door het onderzoeksproject 'Sporen van het slavernijverleden in Noord-Nederland'. Als eerste gedrukte resultaat verscheen in 2016 de publicatie *Sporen van het*

Toos Hagnaars, 'Zoon van Toela', bij het oude gemeentehuis van Winschoten. Foto: Harry Perton.

*slavernijverleden in Groningen.*² Het onderzoek werd geleid door Margriet Fokken en ondergetekende in samenwerking met de Groninger Archieven, het Groninger Museum, het Gronings Universiteitsmuseum en een zestal studenten geschiedenis.³ Momenteel wordt gewerkt aan een vervolg in Friesland in nauwe samenwerking met het Fries Historisch en Letterkundig Centrum Tresoor.⁴ De aanduiding 'Sporen' van het slavernijverleden verwijst naar de doorwerking van het slavernijverleden in het heden. Heden en verleden worden dan ook steeds opnieuw met elkaar in verbinding gebracht en de lezer zal moeten meebewegen in deze tango waarin het verleden wisselend op afstand wordt geplaatst en dan weer naderbij gebracht wordt.

Eenzijdige benadering van het koloniale verleden

Als koloniale macht heeft de Republiek der Verenigde Nederlanden met de Verenigde Oost Indische Compagnie (VOC, 1602-1800) en haar iets jongere tegenhanger de West Indische Compagnie (WIC, 1621-1792) vanaf het begin van de 17^e eeuw gebouwd aan een transcontinentaal handelsnetwerk. De wereld werd verdeeld tussen de beide multinationals *avant la lettre*: de VOC kreeg het staatsmonopolie op de handel en scheepvaart ten oosten van Kaap de Goede Hoop toebedeeld, terwijl de WIC zich op de trans-Atlantische handel richtte tussen de kust van West-Afrika en Noord- en Zuid-Amerika. De handelsposten en koloniën droegen bij aan de rijkdom, kennis, vaardigheden en een 'mentaal erfgoed' die de Nederlandse samenleving in belangrijke mate hebben gevormd.⁵

Binnen een jaar nadat de WIC in het leven was geroepen, werd in 1622 de Kamer Stad en Lande opgericht. Deze Groningse afdeling maakte deel uit van het overkoepelend bestuur van de WIC. Dat bestond uit vijf Kamers, naast Stad en Lande waren dat Amsterdam, Zeeland (gevestigd in Middelburg), Maze

(gevestigd in Rotterdam) en Noorderkwartier (gevestigd in Hoorn). De Kamers hadden niet allemaal evenveel zeggenschap over het te voeren beleid. Afhankelijk van de hoeveelheid geld die door aandeelhouders bij de verschillende Kamers was ingelegd beschikte Amsterdam over vier negende, Zeeland over twee negende en de drie kleinere Kamers, waaronder Groningen, elk over één negende deel van de stemmen. Investeerders die bij een Kamer 4.000 gulden of meer op tafel legden, mochten zich hoofdparticipant noemen en verwierven daarmee het recht om zich verkiesbaar te stellen voor de positie van bewindhebber van een regionale Kamer.

De Groningse jonkers en kooplieden zagen de WIC als cruciaal voor de welvaart en het prestige van de Stad en het gewest. Gezamenlijk brachten zij het hoge bedrag van 836.975 gulden bij elkaar; omgerekend meer dan tien miljoen euro nu. Dat geld was nodig om schepen te kopen, te huren en te bevoorraden, om bemanning en soldaten te werven, wapens aan te schaffen en alle overige bestedingen te doen die noodzakelijk waren om handel en oorlog te kunnen voeren.⁶ Zo raakten ook Groningen en de Groningers op uiteenlopende manieren betrokken bij deze koloniale onderneming – en daarmee bij slavenhandel en slavernij.

De geschiedenis van de WIC werd lange tijd benaderd vanuit het perspectief van degenen die de wereldzeeën bevoeren, ‘nieuwe’ landen en werelddelen ‘ontdekten’ en aldaar de inheemse bevolking ‘beschaafden’ en zodoende opstootten in de vaart der moderne, christelijke volkeren. Typerend voor die benadering is het werk van een vooraanstaand historicus als de Groningse hoogleraar geschiedenis P.J. van Winter (1895-1990). Na zijn emeritaat publiceerde Van Winter een buitengewoon informatief, op zorgvuldig archiefonderzoek gebaseerd boek over de Kamer Stad en Lande van de WIC.⁷ Hij had niet alleen oog voor de inspanningen van bewindhebbers, aandeelhouders en koloniale autoriteiten, maar ook voor de betrokkenheid van wat meer ‘gewoon’ volk, zoals bierbrouwer Nanninga uit de Oosterstraat die de WIC-schepen bevoorraaide, de scheepstimmerman op de werf van de WIC waar de huidige Werfstraat naar verwijst, of de Groningse jongelui die hun carrière op gang brachten met een riskante tocht naar de koloniën. Van Winter ging echter voorbij aan de positie en ervaringen van degenen die met de Groningse nieuwkomers en hun handelsbelangen werden geconfronteerd. De tot slaaf gemaakten, die in opdracht van de Kamer Stad en Lande van de WIC door onder meer de slavenhandelaar Thomas van Seeratt van de Westafrikaanse kust naar het Caraïbisch gebied werden vervoerd en verkocht, schitteren door afwezigheid.⁸ Evenals de tot slaaf gemaakten die later op de plantages van de Groningse families Feith en Van Sandick in Suriname moesten zien te overleven.⁹ Van Winters boek blijft beperkt tot een Groningse geschiedenis zonder dat die verrijkt wordt met de complexe en vaak pijnlijke geschiedenissen van degenen die onvrijwillig met het Nederlandse koloniale project te maken kregen. Van Winter was hierin niet uniek: veel meer historici richtten zich, ook als zij hun thematiek verbreedden naar de koloniën of andere continenten, primair op Nederland en Europa.¹⁰

Deze eenzijdige benadering van het Nederlandse koloniale verleden geldt niet enkel voor professionele historici, getuige de uitspraak van de toenmalige

Erwin de Vries, Nationaal monument slavernijverleden, Oosterpark Amsterdam. Dit werk herdenkt de afschaffing van de slavernij in het Koninkrijk der Nederlanden, 1863. Foto: Mr. No, Panoramio creative commons.

premier Jan Peter Balkenende. In 2006 deed hij tijdens de Algemene Beschouwingen een oproep om 'optimistisch' te zijn: 'Laten we zeggen: Nederland kan het weer! Die VOC-mentaliteit, over grenzen heen kijken, dynamiek!' Waar hij direct, na enig gegeneerd gegniffel vanuit de parlementaire bankjes, op liet volgen 'Toch?'¹¹ Die gêne hing samen met het toen actuele debat over de keerzijde van deze zogenaamde VOC-mentaliteit: het geweld waarmee de verovering en uitbating van nieuwe gebieden gepaard was gegaan. Dat debat had bijgedragen aan de opdracht voor een 'Nationaal monument slavernijverleden' ter herdenking van de afschaffing van de slavernij in het Nederlands Koninkrijk in 1863, dat op 1 juli 2002 werd onthuld in het Oosterpark te Amsterdam. Het was een zichtbaar teken waarmee de Nederlandse overheid, bij monde van de toenmalige Koningin Beatrix, een historisch bewustzijn wilde bevorderen over 'de schaduwkant' (lees: moord en doodslag) van de Nederlandse expansiedrang.¹²

Dat de premier vier jaar na de onthulling een pleidooi hield voor de wil om het beste uit jezelf te halen, om over de grenzen heen te kijken en risico's te durven nemen, zoals hij dat achteraf in 2016 benadrukte, was toen al wel duidelijk.¹³ Maar waarom verwees Balkenende daarbij uitgerekend naar het *koloniale* verleden? Kennelijk begreep hij niet dat hij op die manier veel Nederlanders negeerde of schoffeerde. En hij was niet de enige, zo wordt duidelijk uit de verhitte debatten die sindsdien in Nederland zijn losgebarsten over de aanwezigheid van standbeelden en straatnamen die koloniale houwdegens een prominente plaats geven in de publieke ruimte. Hun vanzelfsprekende aanwezigheid is des te ongemakkelijker doordat het verzet van degenen die onder hun regime te lijden hadden geen of nauwelijks een plek krijgt in de publieke herinneringscultuur.¹⁴ De uit marmer gebeitelde of in brons gegoten verwijzingen naar koloniale triomfen, roepen weerstand op bij degenen die zich bewust zijn van het geweld waarmee die overwinningen gepaard zijn gegaan. Zij pleiten voor een geschiedbeeld dat ruimte biedt voor die duistere kant van het nationale en daar-

mee ook regionale verleden. In het huidige debat staan degenen die benadrukken dat zij ‘trots’ zijn op hun nationale en regionale helden tegenover degenen die aandacht vragen voor koloniale onderdrukking en geweld in de vaderlandse geschiedenis. De eersten wensen de handhaving van een voor hen vertrouwde omgeving en bijbehorende objecten, die voor de laatsten nu juist een gevoel van vervreemding teweegbrengen. Bij alle betrokkenen gaat het echter om een urgente en actuele behoefte aan verbondenheid en gemeenschappelijkheid in de hedendaagse, postkoloniale samenleving; een verbondenheid die in de praktijk vorm moet krijgen op lokaal en regionaal niveau.

De vraag is dan of en hoe historici kunnen bijdragen aan een toenadering van deze gedeelde, maar zo verschillend gerichte behoefte. Welk historisch narratief over het koloniale verleden kunnen we ontwikkelen dat plaats biedt voor de pijnlijke geschiedenis van koloniaal geweld, inclusief het structurele geweld van de slavenhandel en slavernij, zonder dat dat wordt opgevat als een aantasting van ‘de’ nationale of Groninger identiteit? Kunnen we een uitwisseling tot stand brengen tussen voor- en tegenstanders van de vastgemetselde koloniale ‘helden’ die creatieve omgangsvormen stimuleert, bijvoorbeeld door een ander beeld ernaast te plaatsen of het beeld naar elders te verplaatsen?¹⁵ Een veranderende kijk op het koloniale verleden vraagt om een *her-vorming* van bestaande, vertrouwde beelden en verhalen. Eerst kunnen betekenisvolle lacunes in de nationale en regionale geschiedschrijving en in de publieke ruimte gesignaleerd worden en vervolgens kunnen er nieuwe beelden en verhalen aan toegevoegd worden. Zodoende kan er een meer dynamische en gehistoriseerde omgang ontstaan met hedendaags erfgoed, dat dan verwijst naar koloniale verhoudingen zonder de fundamenteel ongelijke machtsverhoudingen van toen uit het oog te verliezen.

Hoe moeilijk dat kan zijn, bleek in 2017 uit de opzet van de oogstrelende tentoonstelling *Rijk in Groningen – Borgen en Stadspaleizen 1600-1800* van het Groninger Museum. De expositie toonde beelden van het leven en wonen van vooraanstaande Groningse families in de 17^e en 18^e eeuw op hun buitenverblijven en in hun stadspaleizen. Hoewel veel van die onderkomens zijn verdwenen, is de rijkdom nog tastbaar in resterende gebouwen en bewaard gebleven schilderijen, zilver, goud, porselein en ander huisraad. Maar er ontbrak wel iets wezenlijks bij deze fascinatie voor Groningse rijkdommen, namelijk aandacht voor wat of wie die weelde mogelijk maakte. Geen rijkdom zonder onderbetaalde of onbetaalde arbeid. Dat gold niet alleen voor de Groningse boerenknechten en -meiden of veenarbeiders/sters, maar evengoed voor de tot slaaf gemaakten op de plantages in de koloniën waar veel rijke Groningers (mede-)eigenaar van waren. Ook de nazaten van deze eigenaars, of van de aandeelhouders, bestuurders of werknemers van de WIC of de VOC, hadden hun overerfde bezittingen daaraan te danken. Met steun van de inventieve conservator Egge Knol kwamen wij op het spoor van meerdere schilderijen en objecten in het depot van het Groninger Museum die de relatie van rijke Groningers met het slavernijverleden zichtbaar maakten.

Zo wees hij op het schilderij dat de Groningse kunstenaar Herman Collenius rond 1710 maakte van Elsebeth Schaij, dochter van een van de bewindheb-

Herman Collenius,
portret van Elsebeth
Schaij met haar zwarte
bediende, circa 1710.
Olieverf op doek. Collec-
tie Groninger Museum.

bers van de Groningse WIC-Kamer. Zij wordt geflankeerd door een naamloze zwarte bediende. Een uitsnede van het portret siert de omslag van ons boek en het schilderij was ook op de expositie te zien. De tentoonstelling ging echter geheel voorbij aan de zwarte figuur aan haar zijde. Een gemiste kans om de kennis te vergroten over de betekenis van Afrikaanse bedienden in de Groningse kunst en samenleving. De verbeelding van zwarte knechten in het gezelschap van hun witte meesters of meesteresinnen kan zowel naar hun *reële* aanwezigheid in gefortuneerde Groninger huishoudens verwijzen, als naar hun *symbolische* functie om de status en rijkdom van een opdrachtgever te benadrukken, zoals van Elsebeths vader Cornelis Schaij (1656-1732).¹⁶

Waar op dit schilderij nog een zichtbare verwijzing naar het contact met Afrikanen te vinden is, ontbreekt dat voor andere objecten, zoals het porseleinen servies van de steenrijke familie Sichterman die haar fortuin in de Oost had

vergaard. Toch kan ook in dit geval een relatie worden gelegd naar Sichtermans activiteiten in dienst van de VOC en de aanwezigheid van twee zwarte knechten in zijn Groningse huishouding die zorg droegen voor het Chinese servies en andere kostbaarheden.¹⁷ Bijvoorbeeld door de kijker aan te moedigen naar het kwetsbare porselein te kijken en te bedenken wie destijds zorg droegen voor deze objecten.

We kunnen onszelf en de toeschouwers leren om aandacht te schenken aan wat er *niet* te zien is op de idyllische schilderijen aan de muur, of om na te gaan vanuit welk perspectief de kunstenaar de landschappen en portretten heeft geschilderd en wie of wat hij buiten het schilderij heeft gelaten.¹⁸ 'The way we see things is affected by what we know or what we believe,' stelde de vermaarde kunstcriticus, schilder en schrijver John Berger in zijn klassieke werk *Ways of Seeing*.¹⁹ Het signaleren van de aanwezigte of juist afwezige 'sporen' die verwijzen naar het slavernijverleden in museale collecties en bij tentoonstellingen, biedt een ingang om aandacht te besteden aan de verwevenheid van regionale, nationale en koloniale geschiedenis.

Verschillende vormen van betrokkenheid

Dat brengt mij terug bij ons onderzoek en de resultaten daarvan in *Sporen van het slavernijverleden in Groningen* en op de website www.mappinsslavery.nl. Hoe gingen wij nu op zoek naar de vele uiteenlopende manieren waarop Groningen en Groningers bij de Nederlandse koloniale onderneming – en daarmee ook bij slavenhandel en slavernij – betrokken waren? En op welke wijze wilden wij dat voor een breed geïnteresseerd publiek toegankelijk maken? Zoals vaak gebeurt, werden ook wij geïnspireerd door onderzoek dat elders al tot aansprekende resultaten had geleid. Zo was er het onderzoeksproject van de Britse historici Catherine Hall en Nick Draper naar de 'Legacies of British Slave-ownership' aan het University College Londen. Zij slaagden erin de betekenis van slavernij voor de moderne Britse samenleving zichtbaar te maken door de vele huizen van Londense slaveneigenaren op te sporen en in kaart te brengen.²⁰ In Nederland initieerde Diennek Hondius van de Vrije Universiteit een landelijk netwerk van onderzoekers om soortgelijke projecten op te zetten: 'Mapping Slavery' wordt het genoemd.²¹ Dat leidde tot onderzoek in verschillende steden en regio's naar mensen, organisaties, gebeurtenissen en objecten, die in verband gebracht kunnen worden met het slavernijverleden. De afgelopen vijf jaar resulteerde dat in een serie handzame en toegankelijke boekjes, gidsen en brochures over sporen van het slavernijverleden in Amsterdam, Utrecht, Haarlem, Den Haag, Middelburg, Leiden, en niet in de laatste plaats in de Stad en de provincie Groningen.²² Wandel-, fiets- en boottochten nemen belangstellenden mee op een ontdekkingsstocht langs plekken die verbonden kunnen worden met geschiedenissen over het slavernijverleden. Dat maakt het mogelijk met andere ogen te kijken naar de steden en regio's die zo bekend en vertrouwd zijn.

Om de betrokkenheid van de Stad en provincie Groningen bij het slavernijverleden te traceren, konden wij dankbaar gebruik maken van de eerdergenoemde monografie van de historicus P.J. van Winter over de Kamer Stad en

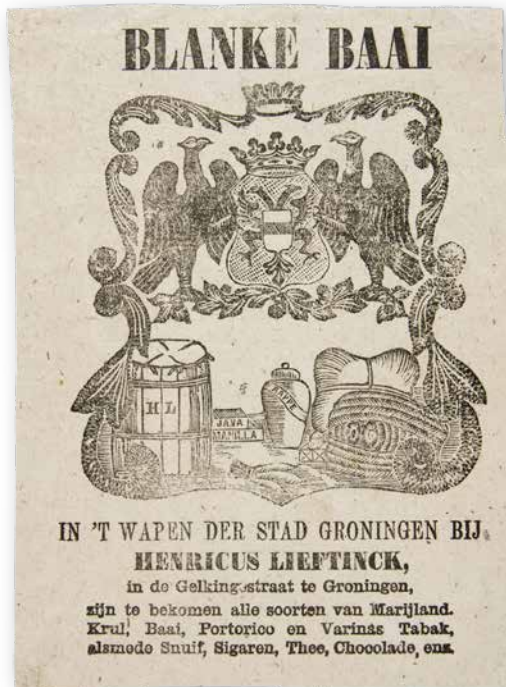

H.O. Feith sr. en jr.,
rijksarchivarissen in de
provincie Groningen.
Portretten gemaakt
door J. Ensing (1833) en
J.H. Egenberger (1886).
Collectie Groninger
Archieven, resp. 818-
23763 en -23764.

Lande. De aanwezigheid van een Groningse afdeling van de WIC droeg ertoe bij dat wij bij aanvang van het onderzoek besloten ons vooral te richten op het trans-Atlantische netwerk van de West-Indische Compagnie. Een pragmatische keuze, temeer omdat in de laatste decennia duidelijk werd hoezeer ook de VOC betrokken was bij slavenhandel en slavernij.²³ De verwijzingen in ons boek naar de zwarte knechten in de huishouding van de Sichterhans, of naar de Groningse ingenieur Marten Douwe Teenstra, die op weg naar Nederlands Indië in de Kaapkolonie geconfronteerd werd met de hartverscheurende gevolgen van slavernij, vormen een eerste aanzet om de verwevenheid van de Groningse geschiedenis met die van slavernij in oostelijke richting uit te breiden.²⁴

Naast de studie van Van Winter konden wij voor ons onderzoek gebruik maken van de digitaal toegankelijke lijsten van gecompenseerden vanwege de afschaffing van de slavernij in 1863.²⁵ Want met de afschaffing van de slavernij werden niet de tot slaaf gemaakte Afrikanen of hun nazaten die in slavernij geboren waren gecompenseerd, maar wel hun eigenaren en nazaten wegens het verlies van hun eigendom. Zo stuitte Tristan Lemstra tijdens zijn stageonderzoek in de notariële archieven op de 28 erfgenamen van Louis Rhijnvis Feith – een zoon van de beroemde dichter – en diens vrouw Johanna, baronesse van Dedem. Zeker vijf van hen woonden in Groningen en werden gecompenseerd vanwege hun erfdeel in de plantages van hun voorouders. Boedelinventarissen geven inzicht in hoe de sommen geld die met de compensatie gemoeid waren, verdeeld werden over de erfgenamen.²⁶ Ook de Rijksarchivarissen Feith sr. en jr. pikten daar een graantje van mee. Aanvankelijk veroorzaakte deze informatie enig ongemak bij de directeur van de Groninger archieven, die zich afvroeg of hij de portretten van de eerste rijksarchivarissen in Groningen niet beter van de muur kon halen.²⁷ Mij lijkt dat niet nodig, noch wenselijk. Juist omdat dergelijke vondsten de mogelijkheid bieden om de Groningse elite wegens hun belangen bij de slavernij vanuit een ander, meer ambivalent per-

Zakje van de tabaks-winkel 'Het Wapen van Groningen' aan de Gelkingestraat, 19^e eeuw. Om de hoek in de Bentelaarsgang bevindt zich boven de deur van de voormalige tabaksfabriek De Nijverheid (ook wel 'pakhuis Liefinck' genoemd) een paneel met hetzelfde wapen. Collectie Amsterdam Pipe Museum.

spectief te bezien – en na te gaan hoe winsten uit de koloniën, die mede dankzij slavenarbeid werden verkregen, ook ingezet werden om arme Groningers te ondersteunen of andere sociale en culturele activiteiten in de Stad en regio te bevorderen.²⁸

Langs de voornoemde wegen – de studie van Van Winter, de lijst gecompenseerde eigenaren uit 1863 in het Nationaal Archief, de notariële en bewaard gebleven familiearchieven – bleven de sporen van het slavernijverleden vooral beperkt tot de betrokkenheid van de Groninger elite en instanties zoals kerken, de universiteit of grote handelsondernemingen. Daarmee kwam de nadruk eenzijdig te liggen op de gegoede Groningers en de plekken waar zij gewoond en gewerkt hadden, of op objecten die zij dankzij hun koloniale banden vergaarden. Dus vroegen we ons af welke uiteenlopende vormen van betrokkenheid bij de slavenhandel en de slavernij we verder nog konden onderscheiden en welke locaties we daaraan konden verbinden. Al eerder lieten Nederlandse historici zien dat winsten uit slavenhandel en slavernij niet beperkt bleven tot de elite, maar dat de middenstand evengoed een graantje meepikte van de koloniale business.²⁹

Dat gold voor Groningse bierbrouwers, slaggers en bakkers die de schepen bevoorraadden en voor smeden die slavenboeien en brandijzers maakten. Maar ook de vele koffiebranderijen, tabakskervers en verkopers van koloniale waren hadden baat bij de koloniën en de onbetaalde slavenarbeid die daar werd verricht. Tabakskervers in dienst van F. Liefinck in de Raamstraat, T. Niemeijer in de Nieuwe Ebbingsstraat of een van de 26 andere kleine tabaksfabrikanten

legden in de loop van de 19^e eeuw de basis voor een bloeiende tabaksindustrie in Groningen die in de 20^e eeuw onder de vlag van Niemeyer samengebundeld zou worden. Hoe kennis en kapitaal, verworven dankzij de koloniale veroveringen, zich in Groningen verder konden ontwikkelen, wordt ook geïllustreerd door de geschiedenis van de firma Tiktak. Dat bedrijf is ooit begonnen met de ‘suyvere koffij’ van Klaas Tiktak, wiens verre opvolgers nu adverteren met een eigen ‘fairtradeliĳn’ in zowel koffiē als thee.³⁰

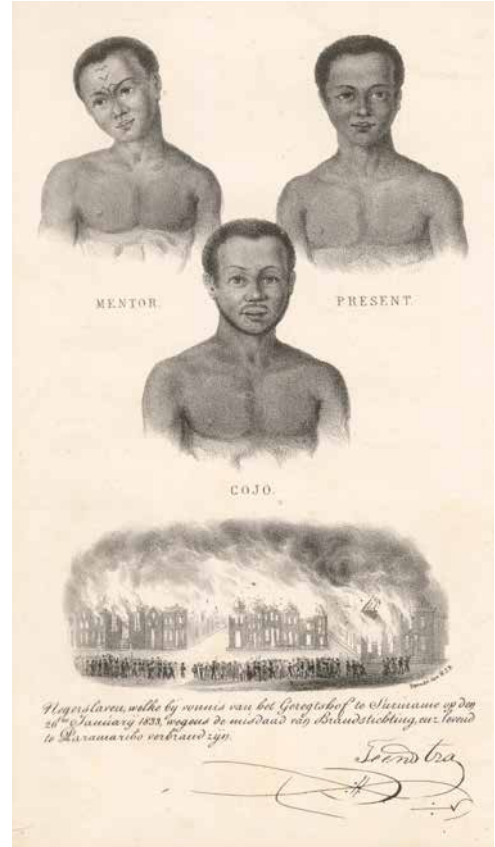
De terugkerende vraag naar hoeveel winst er nu eigenlijk werd gemaakt door de WIC en in het bijzonder door haar Groningse afdeling is moeilijk te beantwoorden en zeker voor de lange termijn is dat zo. Naast winsten bracht de WIC ook verliezen met zich mee, nog afgezien van het verlies van de vrijheid en humaniteit van de tot slaaf gemaakten. Sterker nog: de eerste WIC ging na ruim 50 jaar failliet, om spoedig in afgeslankte vorm opgevolgd te worden door een tweede WIC. Het speculatieve uitgangspunt was en bleef dat mensen met geld hun kapitaal konden vermeerderen. Toch omvat profijt uit slavernij veel meer dan de winst uit de verkoop van tot slaaf gemaakten of koloniale waar. Ook de hoogte van de dividenduitkering aan aandeelhouders van WIC is niet allesbepalend. Naast *economisch* kapitaal – harde guldens – ging het evengoed om *sociaal* en *cultureel* kapitaal. De sociale wetenschapper Pierre Bourdieu verrijkte in de jaren 1980 het denken over kapitaal door te laten zien dat de waarde ervan niet enkel door klinkende munt (economisch kapitaal) wordt bepaald, maar minstens zo sterk door culturele en sociale arrangementen. Hij voegde daar het begrip *symbolisch* kapitaal aan toe door erop te wijzen dat de overdracht en verwerving van cultureel kapitaal (zoals het zich eigen maken van de ‘juiste’ gedragscodes en de bijbehorende ‘goede smaak’) op vaak verholde wijze verweven zijn met economische kapitaalvermeerdering, als er gekeken wordt naar bijvoorbeeld de huwelijksmarkt of de markt voor kunst. Dat geldt evenzeer voor sociaal kapitaal in de vorm van giften, liefdadigheid of andere diensten, omdat die sociaal aanzien met zich meebrengen en dus nimmer geheel onbaatzuchtig zijn.³¹

Met zijn masterscriptie ‘Slavery Dynasty. Networks of kinship around transatlantic slavery and slave trade in the province of Groningen, 1622-1863’ (2016) sloot historicus Lieuwe Jongtsma naadloos aan bij deze benadering. Hij liet zien hoe Groningse elites betrokken waren bij de Nederlandse slavernij en slavenhandel en hoe de belangen hierin op familieniveau – via huwelijk en overerving – verstrengeld waren. De Kamer Stad en Lande bood de deelnemers een netwerk waarbinnen kennis en informatie werden uitgewisseld, banen werden vergeven en gunstige huwelijken werden gearrangeerd. Zo’n netwerk leverde niet alleen financiële voordelen op, maar ook sociaal aanzien en goodwill. Bovendien bood de WIC jonge mannen uit de middenklasse de kans om buiten de nationale grenzen fortuin te vergaren, waarmee ze na terugkeer konden stijgen op de sociale ladder.³² En dan waren er nog kunstenaars, zoals de in Groningen geboren en gestorven schilder Albert Eckhout (ca. 1607 – ca. 1665) die in opdracht van gouverneur Johan Maurits van Nassau de bewoners van Nederlands-Brazilië vastlegde.³³ Ook de veelzijdige wetenschapper Petrus Camper (1722-1789) werd door zijn contacten overzee van menselijke resten

Links: de uit Groningen afkomstige schilder Albert Eckhout schilderde in 1641 deze tot slaaf gemaakte vrouw en haar kind in Nederlands Brazilië. Collectie Nationaal museum Kopenhagen.

Rechts: Cojo, Mentor en Present en de brand die zij in Paramaribo stichtten. Gravure uit Marten Douwes Teenstra, *De negerslaven in de kolonie Suriname* (Dordrecht 1842).

uit de koloniën voorzien.³⁴ De academie, de kunsten en de kerken profiteerden alle van de koloniale handel en veroveringen die met nieuwe informatie en uitbreiding van invloedssferen gepaard gingen. Dergelijke vormen van meer indirecte betrokkenheid van Groningers en hun instellingen bij slavenhandel en slavernij wilden wij met ons onderzoek eveneens onder de aandacht brengen.³⁵

Bij de verwevenheid van de Groningse geschiedenis met het koloniale verleden gaat het onherroepelijk ook om politiek-morele kwesties. Voor ons onderzoek gingen we op zoek naar Groningers die zich uitspraken tégen de slavenhandel en de slavernij, dus kritische stemmen die een lans braken voor de afschaffing daarvan.³⁶ Soms konden we die stemmen verbinden aan vormen van verzet van de tot slaaf gemaakten zélf in de koloniën, variërend van georganiseerde opstanden tot collectieve of individuele ontsnaptingen. Zo schreef de eerder genoemde Marten Douwe Teenstra in zijn boek *De negerslaven in de kolonie Suriname* over het verzet van Cojo, Mentor en Present, drie huis-slaven in Paramaribo die besloten te vluchten. Daaraan voorafgaand stichtten zij brand om, in de verwarring die zou ontstaan, voedsel en andere spullen te vergaren die zij nodig hadden voor hun tocht naar het binnenland. Om een

lang en dramatisch verhaal kort te maken: de auteur beschrijft hoe zij werden gepakt en veroordeeld tot de brandstapel. Dankzij zijn pen kregen de gruwelijk afgestrafte opstandelingen een gezicht en een stem. Teenstra, lid van de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing der Slavernij, was ook degene die na zijn terugkeer in Groningen de regering in Den Haag onvermoeibaar bestookte met verzoekschriften om een einde te maken aan de slavernij in de Nederlandse koloniën.³⁷

Zelden geven de bewaard gebleven archieven direct toegang tot stemmen van slaaf gemaakten of vrijgemaakte slaven. In de archieven van het Doveninstituut Guyot zit echter een rapport over hun Afrikaanse leerling Rudolf van Bögel. Hij was in 1827 door zijn eigenaresse, de weduwe Nering Bögel-van der Hoop, vanuit Suriname naar Groningen gestuurd om daar aan het Doveninstituut tot timmerman te worden opgeleid. Voordat hij naar Nederland kon gaan, werd de jonge man vrijgekocht (of 'gemanummiteerd'), omdat in Nederland slavernij bij wet verboden was.³⁸ Dat zegt echter weinig over de zeggenschap die zijn eigenaresse op afstand over hem behield, zo blijkt uit de bewaard gebleven documenten. Rudolf moest van mevrouw Nering Bögel-van der Hoop zijn opleiding voortijdig afbreken en terugkeren naar Suriname. Omdat zij hem na vier jaar alweer terughaalde, betwijfelde de directie van het pas opgerichte Doveninstituut of hun leerling in staat zou zijn om 'geheel op zich zelve te staan of behoorlijk voor zich zelve te zorgen'. Uit angst voor hun goede naam in de kolonie, schreef de secretaris een brief aan het Nutsdepartement Paramaribo met het verzoek 'de omstandigheden bekend te maken, om welke deze jongeling een Instituut heeft moeten verlaten'. Hoe Rudolf van Bögel zijn verblijf in Groningen op het befaamde Guyot Instituut heeft ervaren, of hij zich eenzaam en buitengesloten voelde en of dat hij zich juist goed vermaakte met zijn dove medeleerlingen, valt helaas niet meer te achterhalen. Wel typeerde de secretaris van het instituut hun dove zwarte leerling als 'dom' en 'ongehoorzaam', zonder aan te geven waarop die mening was gestoeld.³⁹

Mensen, zwarte Afrikanen in dit geval, werden als goederen aangeschaft, vervoerd en verhandeld. Maar zij konden ook als mensen aan wie men gehecht was geraakt mee naar Nederland genomen worden. De onbekendheid met de manier waarop Afrikanen hun komst naar en verblijf in Groningen ervoeren, geldt voor velen die met hun eigenaar of met hun Nederlandse vader meekwamen. Hoe was het voor hen om voorgoed afscheid te nemen van hun moeder en andere intimi? En hoe ervoeren zij na een vaak turbulente reis hun nog onbekende omgeving? Sommigen werden er diep ongelukkig en anderen zouden er goed aarden. Aanwijzingen voor dat laatste biedt de geschiedenis van Louis Alons (1755-1831), de kleinzoon van de tot slaaf gemaakte Babetje en de zoon van haar op Curaçao geboren dochter Sambo.⁴⁰ Louis werkte als zogenaamde huisslaaf (*futuboi*) in dienst van de Nederlander Cornelis Star Lichtenvoort en zijn vrouw Maria Kock op hun plantage Rozentak op Curaçao. Samen met zijn moeder Sambo (die ook wel Susanna werd genoemd) en zijn zus Anna vergezelde hij in 1766 het echtpaar op hun tocht naar Groningen. Eenmaal gearriveerd op de borg Welgelegen in Sappemeer werkte Louis er als bediende en later als koetsier. Zijn moeder en zuster keerden terug omdat,

aldus Cornelis Star Lichenvoort in een brief aan de heer Coerman op Curaçao, 'die menschen ongewoon zijn om zich warm te kleeden, dus de koude niet wel kunnen verdragen, waar door wij in den winter weinig dienst van haar hebben'. Sambo en haar dochter Anna kregen de vrijheid voordat ze met kapitein Hanson terugkeerden naar Curacao; hun reiskosten van 150 gulden werden door Lichtervoort betaald. 'Louis zal ik by provisie noch hier houden.'⁴¹ Louis Alons trouwde in 1779 met de Groningse Hindrikje Luitjens. Op dezelfde dag werd hun eerder geboren dochter gedoopt, volgens de doop- en trouwboeken. De bruidegom, tevens vader van het kind, wordt in beide registers aangeduid als 'een neger uit Curaçao'.

De mogelijkheid voor Alons en zijn lotgenoten om te participeren in de Groningse samenleving was niet alleen afhankelijk van hun persoonlijke verhouding met hun werkgevers, collega's of anderen in hun directe omgeving. De opstelling van mensen en instanties waarmee ze verder nog te maken kregen, was evenzeer bepalend. Een enkele keer tonen de gerechtelijke archieven een topje van de ijsberg. Zo kreeg de Ghanese bediende van de Groninger Hendrik Woortman in 1779 te maken met handtastelijkheden van het Groningse 'gemeen' toen hij achterop diens koets door de Herestraat reed. Woortman was kort daarvoor teruggekeerd uit de 'West Indiën', een benaming waaronder de West-Afrikaanse kust destijds ook viel. In dienst van de WIC had hij aan de Nederlandse Goudkust, het huidige Ghana, veel geld verdiend met de slavenhandel. Behalve twee dochters van een Afrikaanse moeder nam hij een zwarte knecht mee terug naar Groningen. Volgens de handhavers van het gezag werd de agressie veroorzaakt door de simpele aanblik van een 'swarte knecht' op de koets.⁴² Ruim twintig jaar later, in 1802, werd de zwarte Louis Alons mishandeld door vier mannen op de openbare weg in Sappemeer. De reden hiervoor wordt niet gegeven in het gerechtelijk dossier. De aanduiding van de knecht van Woortman met zijn huidskleur, evenals van Louis Alons als 'neger' in het trouw- en doopregister, duidt erop dat hun zwarte aanwezigheid niet vanzelfsprekend was en om die reden tot agressie kon leiden, ook al droeg de sterke band van Groningen met de WIC en de slavenhandel ertoe bij dat er vanaf het eind van de 18^e eeuw steeds meer mensen van zichtbaar Afrikaanse komaf in de Stad en de Ommelanden verbleven.

Omgang met een koloniale erfenis

De achterachterkleinzoon van Louis Alons zou ruim twee eeuwen later de Afrikaanse wortels van zijn voorouders traceren en zodoende laten zien hoe het slavernijverleden in de Nederlandse koloniën verweven was met de Groningse geschiedenis.⁴³ In zijn boek *Op Zuik Noar de Woddels*, verklaart hij de agressie jegens Louis Alons uit het feit dat Sappemeer toen een besloten gemeenschap zou zijn geweest: een afgesloten en kleine groep mensen met weinig mobiliteit en een beperkte horizon. Ook volgens de lokale historicus G.N. Schutter zouden 'deze negers nogal wat beroering hebben veroorzaakt', omdat de bevolking niet gewend was aan zulke 'exotische types'.⁴⁴ Daar valt het een en ander tegenin te brengen. Ten eerste was het gebied rond Sappemeer helemaal niet

zo geïsoleerd: in de 18^e eeuw was het een welvarend gebied, waar de Groninger elite luxueuze buitens lieten bouwen. Via het Winschoterdiep was er een goede verbinding met de Stad, waar mensen als Hendrik Woortman, William Butler, Thomas van Seeratt, Jacob Appius en Cornelis Star Lichtenvoort veelvuldig gebruik van maakten.⁴⁵ Het gaat er dan ook niet om of gevestigde, witte Groningers wel of niet gewend waren aan kleurrijke nieuwkomers uit de koloniën. Belangrijker is dat zij moeite hadden om zwarten als gelijkwaardige mensen te zien. Dat probleem van racisme is nog altijd actueel en ligt diep verankerd in ons ‘cultureel archief’, dat je kunt omschrijven als een opslagplaats van specifieke kennis, (lichaams)taal, beelden en ‘structures of feelings’, die vaak onbewust meespelen in de articulering van ongelijke sociale verhoudingen – in dit geval ‘*a deep structure of inequality in thought and affect based on race*’.⁴⁶

In de jaren 1970, ruim een eeuw na de afschaffing van de slavernij in de Nederlandse koloniën in 1863, zouden veel meer Creoolse Surinamers en Antillianen naar Nederland en Groningen komen. Zij traden daarmee in de voetsporen van Louis Alons en van witte Nederlanders die hun fortuin aan de andere kant van de Atlantische Oceaan hadden vergaard en terug naar Nederland waren gekomen. Veel gevestigde Nederlanders, ook Groningers, voelden zich overvallen door de komst van deze nieuwkomers, die herkenbaar ‘anders’ waren dan bijvoorbeeld de vele voornamelijk witte, soms bijzonder luidruchtige nieuwkomers die jaarlijks als nieuwe lichting studenten de universiteitssteden veroveren. Op hun beurt werden de nieuwkomers uit de voormalige koloniën ook verrast: terwijl zij zoveel geleerd hadden over de geschiedenis, de geografie en de taal van het zogeheten ‘moederland’ – en het hele rijtje stations van Groningen-Hoogezand-Sappemeer tot en met Winschoten konden opzeggen – kregen ze te maken met een schrijnend gebrek aan kennis over de geschiedenis, de geografie, en de bevolking van de voormalige koloniën. En met – wat op den duur voor velen onverteerbaar werd – een schrijnend gebrek aan interesse voor de verwevenheid van hun geschiedenis met die van het land aan de Noordzee.

De koloniale geschiedenis zit Nederland – en ook Groningen – in de vezels. Dat besef beroert het nationale zenuwstelsel: of je elementen uit die geschiedenis nu ten voorbeeld stelt of bekritiseert, het raakt een gevoelige snaar. Zo werd de Leidse historicus Piet Emmer geïnspireerd tot het schrijven van *Het zwart-witdenken voorbij*.⁴⁷ In dat pamflet verzet de emeritus-hoogleraar zich krachtig tegen een te negatief beeld van het koloniale verleden. Kritiek op de ontkenning van de gewelddadige kant van dat verleden wordt door hem als a-historische, ‘drammerige eenzijdigheid’ of ongeïnformeerde ‘politieke correctheid’ afgedaan.⁴⁸ Want, zo luidt zijn argument, het verleden is ‘*a foreign country*’. Men zou het koloniale systeem in zijn context moeten zien en zich moeten realiseren dat de normen van toen niet die van nu zijn. Daar heeft Emmer een punt, maar historiseren en contextualiseren hoeft niet te betekenen dat de gewelddadige kant van het koloniale systeem geen aandacht verdient. Al helemaal niet als wij ons realiseren dat ook tijdgenoten van toen, variërend van John Gabriel Stedman en Marten Douwe Teenstra tot Multatuli en met hen een omvangrijke, internationale beweging van tegenstanders van de slavernij, beter bekend

Stadswandeling door Groningen ter viering van Keti Koti, de afschaffing van de slavernij, op 1 juli 2018. Foto: Sidney Groeneveld.

als abolitionisten, hun kritiek daarop destijds al ventileerden. Historiseren en contextualiseren kan ook niet wegnemen dat de gevolgen van de structurele ongelijkheid in de verhoudingen tussen Europa en andere werelddelen – en tussen de mensen die gebieden ‘veroverden’ en degenen die veroverde gebieden bewoonden – doorwerken in onze hedendaagse *samenleving*.

Dat benadrukt ook Karwan Fatah-Black, de naaste collega en jongere tegenvoeter van Emmer, met wie hij in 2018 een ronde door het land maakte om deze discussie publiekelijk te voeren. Daarbij deden zij ook Groningen aan.⁴⁹ Fatah Black wijst erop dat met de vorming van het Koninkrijk der Nederlanden tot een eenheidsstaat, een nieuw, nationaal bewustzijn gecreëerd moest worden, waarbij de ‘overzeese gebieden’ een grote rol speelden. Nederland beperkte zich niet tot het gebied aan de Noordzee, integendeel: het profileerde zich als een *wereldrijk*. Steden en gewesten verloren hun autonomie en alle imperiale instituten werden genationaliseerd en geïncorporeerd in een landelijk Ministerie van Koloniën. De koloniën werden gezien als een essentieel en onmisbaar onderdeel van Nederland. Toen de Republiek der Verenigde Nederlanden zich omvormde tot een moderne natiestaat, werd deze een centraal geadmistreerd wereldrijk met beschavingsambities. Bij die ambities hoorde een legitimering van de eigen superioriteit, die het naast raciale theorieën ook baseerde op het beeld van een eigen groots verleden. Deze koloniale wereldvisie raakte geleidelijk opgenomen in de publieke ruimte door het vernoemen van kazernes, scholen, straten, tunnels en instituties naar koloniale ‘helden’. Dat gold vooral aan het eind van de 19^e eeuw, na de afschaffing van de slavernij.

De viering van de Gouden Eeuw als gloriëtijd in de vaderlandse en gewestelijke geschiedenis kwam pas na het midden van de 19^e eeuw op gang. De standbeelden, bustes, straatnamen en andere vormen van publieke verwijzingen naar koloniale veroveringen, zijn dan ook vooral de erfenis van een latere, politiek gekleurde herinneringscultuur die gepaard ging met koloniale

zelfoverschatting. Daarom kunnen zij gezien worden als a-historische verwijzingen naar dat verleden. Er zijn eigenlijk geen historische argumenten om de uitwassen daarvan onweersproken op een voetstuk te laten staan of in de publieke ruimte te laten hangen. Wel bieden zij een tastbaar aanknopingspunt om te laten zien hoezeer onze nationale herinneringscultuur leeft en aan verandering onderhevig is, bijvoorbeeld door er een ander beeld en daarmee verbonden verhaal naast of tegenover te stellen. De protesten tegen koloniale straatnamen en standbeelden zijn dan ook niet zozeer een hedendaagse veroordeling van het verleden, als wel een kritiek op de ondoordachte manier waarop dat verleden nog steeds in herinnering wordt gebracht. Onze aandacht voor sporen van het slavernijverleden in de noordelijke provincies sluit daarbij aan. Met het uitstippelen van wandel- en fietsroutes langs bekende plekken in de Stad en regio proberen we mensen van een ander soort kennis over het Groninger verleden te voorzien, opdat ze met andere ogen naar het erfgoed in hun naaste omgeving gaan kijken. Het verleden is een vreemd land, maar we kunnen het dichterbij halen. Zeker wanneer we ons afvragen wat we op welk moment belangrijk vinden om te herdenken, welke vormen die herdenking kan aannemen, en welke plaats het koloniale en slavernijverleden daarbij toegewezen krijgen.

Dat leidt mij terug naar de standbeelden van Toela (beter bekend als Tula) en diens zoon in Winschoten. Dergelijke beelden, die verwijzen naar het verzet tegen de koloniale overheersing en de slavernij, hebben sinds de tweede helft van de 20^e eeuw hun plek gevonden in de voormalige Nederlandse koloniën. Maar in Nederland zelf zijn zij een zeldzaamheid. Afgezien van het ‘Nationale Slavernijmonument’ (2002) en ‘De Levensboom, Monument van Besef’ (2003) in Amsterdam, het ‘Zeeuwse slavernijmonument’ (2005) in Middelburg en het ‘Slavernijmonument’ in Rotterdam (2013), ken ik nog geen andere voorbeelden.⁵⁰ En al helemaal niet in de noordelijke provincies. Toch had Winschoten het bijna zonder deze beelden moeten doen, want hun beoogde standplaats was oorspronkelijk Curaçao, waar kunstenaars Toos Hagenaars woonde en werkte van 1969 tot 1974. In die tijd was zij een van de initiatiefneemsters voor het kunstcentrum Libertat en ontstond het plan voor een vrijheidsbeeld ter ere van de opstandige slaafgemaakten op het eiland.

Hagenaars koos voor een realistische, zij het enigszins uitvergroete verbeelding van een naakte man met beide benen op de grond en zijn blik op de toekomst gericht. Terwijl de kunstenaars op die manier de kracht en onvertelbaarheid van zijn houding tegen het koloniaal gezag tot uitdrukking wilde brengen zonder theatraal gebaar of gebalde vuisten, lag de naaktheid van het beeld gevoelig bij een deel van de Curaçaose bevolking. Kritische stemmen vonden dat de naaktheid van hun opstandige held blijk gaf van een gebrek aan respect. Helemaal uit de lucht gegrepen was dat niet: de naaktheid sloot aan bij een Westerse beeldvorming over de ‘nobele wilde’; het beeld van de primitieve, exotische Afrikaanse man die weliswaar sterk was, maar nog wel beschaafd en ontwikkeld moest worden. Naar analogie met een verzetsheld in de Nederlandse context werd gesteld dat daar toch ook geen standbeeld was van Willem de Zwijger in zijn piemele nakie. Opmerkelijk was dat destijds

Toos Hagenaars werkt aan haar beeld van Tula, Willemstad op Curaçao, 1973. Foto: Cor van Mierlo. Particuliere collectie Hagenaars-Van Mierlo.

vooral Curaçaose mannen bezwaar maakten tegen de zichtbaarheid van Tula's geslacht, terwijl de vrouwen die naaktheid juist konden waarderen.⁵¹

Toos Hagenaars toonde zich gevoelig voor de kritiek. Hoewel zij met Tula's naaktheid refereerde aan diens terugkeer ('wederopstanding') uit de zee, waarin destijds zijn menselijke resten waren geworpen, was ze bereid zijn geslacht met een 'lantera' te bedekken voordat het beeld in brons gegoten zou worden.⁵² Desondanks werd haar beeld niet geaccepteerd.⁵³ Het zou nog tot 1998 duren voordat een monument op Curaçao de nagedachtenis aan de opstandige Tula en zijn medestrijders, met bedekte schaamstreek, zou eren.

Het beeld van Hagensaars werd in 1977 in brons gegoten en kreeg uiteindelijk zijn vaste plek in Cultuurhuis De Klinker. Met de standbeelden van Tula en van de Curaçaose jongen Wensel – die door de Winschotenaren ‘Toela’s zoon’ werd genoemd – hebben Hagensaars en de gemeente Winschoten de geschiedenis van Curaçao en het daar gerezen verzet tegen de slavernij dichtbij huis gehaald.⁵⁴ Zeker zo belangrijk zijn de discussies, protesten en waardering die met het ontstaan van de beelden op Curaçao, de verscheping naar Nederland en de (ver)plaatsing van beide beelden in Groningen gepaard zijn gegaan. Die laten zien dat een tastbare vorm voor pijnlijke herinneringen aan het slavernijverleden in de publieke ruimte ertoe doet. De betekenis die aan die vorm wordt toegedicht is echter verschillend en mede afhankelijk van plaats en tijd. Zonder haar verblijf op Curaçao was Toos Hagensaars niet geïnspireerd geraakt tot het maken van beide beelden, maar zij vormde haar beelden tegen de achtergrond van een opvoeding en opleiding in Nederland die haar ‘cultureel archief’ mede gevormd hebben. Zonder de terugkeer van Hagensaars en haar gezin naar Nederland en hun vestiging in Winschoten, had Groningen deze beelden moeten missen. Terwijl zij juist zo’n goed aanknopingspunt bieden om de geweldadige onderdrukking van slaafgemaakten door Nederlandse autoriteiten, onder wie ook Groningers, onder de aandacht te brengen.⁵⁵

Noten

- 1 Met dank aan Hans Veenstra die mij tijdens zijn masterstudie aan de RuG in 2018 wees op het bestaan van de beelden van Toos Hagensaars in Winschoten.
- 2 Margriet Fokken en Barbara Henkes, *Sporen van het slavernijverleden in Groningen. Gids voor Stad en Ommeland* (Groningen 2016).
- 3 Dat waren Lieuwe Jongma, Meggy Lenearts, Anne van Lieshout, Marit Berents, Tristan Lemstra en Simon Peschar.
- 4 Niek Hemmen, Abel Kooistra, Nynke Smit en Iris van der Veen waren daar als studenten van de RuG bij betrokken, terwijl Margriet Fokken onderzoek deed met een beurs van Tresoar. Het project in Friesland wordt geleid door Barbara Henkes. Op 1 juli 2020 zal Sporen van het slavernijverleden in Friesland gepresenteerd worden.
- 5 Alex van Stipriaan, *Op zoek naar de stilte. Sporen van het slavernijverleden in Nederland* (Leiden 2007)
- 6 Fokken en Henkes, *Sporen*, 13.
- 7 P.J. van Winter, *De Westindische Compagnie ter kamer Stad en Lande* (Den Haag 1978).
- 8 Fokken en Henkes, *Sporen*, 36.
- 9 *Ibidem*, 29, 59.
- 10 Bijvoorbeeld Henk Wesseling (1937-2018).
- 11 <https://www.youtube.com/watch?v=2e319UomKq4>. Zie ook: <https://nl.wikipedia.org/wiki/VOC-mentaliteit> (beide laatst geraadpleegd op 29 juni 2019).
- 12 Dat bij die onthulling grote groepen nazaten achter ondoorzichtige hekken werden uitgesloten van de plechtigheid, was even pijnlijk als veelzeggend.
- 13 Peter Groenendijk, ‘Balkenende gelooft nog steeds in VOC-mentaliteit’, *Algemeen Dagblad*, 30 oktober 2016: <https://www.ad.nl/rotterdam/balkenende-gelooft-nog-steeds-in-voc-mentaliteit-a76d00a3/> (geraadpleegd 29 juni 2019).
- 14 Zie o.a. Martijn Eickhoff en Barbara Henkes, ‘Postkoloniale beeldenstormen? Een replek op de Dae-nielslezing 2018 van Gert Oostindie’, *Historici.nl* (juni 2018): https://www.historici.nl/wp-content/uploads/2018/08/Henkes-Eickhoff-20-08-postkoloniale-beeldenstormen_.pdf (laatst geraadpleegd op 29 juni 2019).
- 15 Barbara Henkes, opiniestuk in *de Volkskrant* van 7 december 2017: <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/opinie-sloop-standbeelden-van-onze-oude-zeehelden-of-wikkel-ze-in-een-stof-die-is-bedrukt-met-bloedvlekken-b9784870/> (laatst geraadpleegd op 29 juni 2019).
- 16 Fokken en Henkes, *Sporen*, 24. Vgl. Elmer Kolfin, ‘Black models in Dutch art between 1580 and 1800. Fact and fiction’ in: Esther Schreuder and Elmer Kolfin, *Black is Beautiful. Rubens tot Dumas* (Amsterdam/Zwolle 2008).
- 17 Yme Kuiper, ‘Het Sichtermanhuis met “Klaasje” en “Simon”, Ossenmarkt 4’ en ‘De veenborg Woellust bij de Sichtermanlaan in Wildervank’ in: Fokken en Henkes, *Sporen*, 52-53 en 80.
- 18 Een mooi voorbeeld is te vinden in het voormalige VOC-fort De Goede Hoop te Kaapstad. Daarin bevindt zich een expositie van de William Fehr collectie met schilderijen en decoratieve kunst uit de

- vroege koloniale periode van Zuid-Afrika met aandacht voor wat en wie er niet te zien zijn, maar wel aanwezig waren.
- 19 John Berger, *Ways of Seeing* (London 1972) 8.
 - 20 <https://www.ucl.ac.uk/lbs/> (laatst geraadpleegd op 29 juni 2019). Zie ook C. Hall e.a., *Legacies of British slave-ownership. Colonial slavery and the formation of Victorian Britain* (Cambridge 2014).
 - 21 <https://mappingslavery.nl> Zie ook: <https://clue.vu.nl/en/projects/current-projects/mapping-slavery/index.aspx> (laatst geraadpleegd op 29 juni 2019).
 - 22 Fokken en Henkes, *Sporen*; Esther Captain m.m.v. Hans Visser, *Sporen van slavernij in Utrecht* (Utrecht 2012); Dienke Hondius e.a., *Gids Slavernijverleden Amsterdam* (Volendam 2014); Peter Sijnke en Johan Francke, *Cacao, suiker en slaven* (Middelburg 2013); Valika Smulders, *Den Haag en slavernij* (Den Haag 2017); Ineke Mok en Dineke Stam, *Hoezo, Haarlem en slavernij?* (Haarlem 2013); Gert Oostindie en Karwan Fatah-Black, *Sporen van de slavernij* (Leiden 2017).
 - 23 Matthias van Rossum, *Kleurrijke Tragiek. De geschiedenis van de slavernij in Azië onder de VOC* (Hilversum 2015). Zie ook Ewald Vanvugt, *Roofstaat - Wat iedere Nederlander moet weten* (Amsterdam 2016); Reggie Baay, *Daar werd wat gruwelijks verricht. Slavernij in Nederlands-Indië* (Amsterdam 2015) en Wil O. Dijk, 'An end to the history of silence? The Dutch trade in Asian slaves. Arakan and the Bay of Bengal, 1621 – 1665', *IIAS newsletter* 46 (2008) 16.
 - 24 Fokken en Henkes, *Sporen*, 52-53, 80, 104-105. Zie ook M.D. Teenstra, *De vruchten mijner werkzaamheden gedurende mijne reize, over de kaap de Goede Hoop, naar Java, en terug, over St. Helena naar de Nederlanden, eerste deel* (Groningen 1830).
 - 25 Nationaal Archief, database 'Suriname en Nederlandse Antillen: Vrijverklarde slaven (Emancipatie 1863)'. <http://www.gahetna.nl/collectie/index/nt00341> (laatst geraadpleegd 29 juni 2019).
 - 26 Fokken en Henkes, *Sporen*, 23, 32-33, 55-56, 59.
 - 27 Tijdens de publiekbijeenkomst in de Groninger Archieven op 16 april 2016, waar wij de eerste resultaten van ons onderzoeksproject presenteerden.
 - 28 Fokken en Henkes, *Sporen*, 59.
 - 29 Mattias van Rossum en Karwan Fatah-Black, 'Wat is winst? De economische impact van de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel', *TSEG/ Low Countries Journal of Social and Economic History*, 9 (1) (2012) 3-29; <http://doi.org/10.18352/tseg.249Z> (laatst geraadpleegd 29 juni 2019). Zie ook Pepijn Brandon, en Ulbe Bosma, 'De betekenis van de Atlantische slavernij voor de Nederlandse economie in de tweede helft van de achttiende eeuw', *TSEG/ Low Countries Journal of Social and Economic History*, 16 (2), 5-46; <http://doi.org/10.18352/tseg.1082>. (laatst geraadpleegd 29 juni 2019).
 - 30 <https://www.tiktak-koffie.nl/historie/> (laatst geraadpleegd 29 juni 2019).
 - 31 Pierre Bourdieu, 'Economisch kapitaal, cultureel kapitaal, social kapitaal' in: Pierre Bourdieu, *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip*. Gekozen door Dick Pels (Amsterdam 1989) 120-141, aldaar 126.
 - 32 Zo wisten de leden van de kruideniersfamilie Woortman die naar Elmina in het huidige Ghana vertrokken, deze mogelijkheid maximaal te benutten. Vgl. Van Winter, *De Westindische Compagnie*, 234-235, 248.
 - 33 Rebecca Parker Brienen, *Visions of savage Paradise. Albert Eckhout, court painter in colonial Dutch Brazil* (Amsterdam 2006).
 - 34 Fokken en Henkes, *Sporen*, 32-33.
 - 35 *Ibidem*, 32-35, 46-47.
 - 36 *Ibidem*, 6-7, 65-66, 104-105.
 - 37 Maartje Jansen, *De Afschaffers. Publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland, 1840-1880* (Amsterdam 2007) 53. In de *Bijdragen tot de kennis der Nederlandsche en vreemde koloniën, bijzonder betrekkelijk de vrijlating der slaven* van 1847 wordt ook de Groninger M.D. Teenstra genoemd als lid van de NMBAS.
 - 38 Bij die gelegenheid kreeg Rudolf de achternaam van zijn voormalige eigenaar. Het verzoek tot Rudolfs manumissie ingediend door mevrouw Nering Bögel's schoonzoon, Unico Wilkens, een telg uit een vooraanstaand Gronings geslacht in het bezit van meerdere Surinaamse plantages. Zie over naamgeving: H.E. Lamur en H.E. Helstone, *Namen van vrijgemaakte slaven 1816-1827* (Amsterdam: Instituut Nederland, Antillen, Aruba, Suriname voor Onderzoek en Onderwijs, 2002) 82-83; Okke ten Hove, 'Het burgerregister van Suriname in de 19e eeuw: in Afrika geboren burgers', *Wi Rutu. Tijdschrift voor Surinaamse Genealogie*, 3-1 (juli 2003) 6-29.
 - 39 Op aanwijzingen van de historicus Okke ten Hove wist Anne van Lieshout deze informatie in de archieven van het Guyot instituut te traceren. Zie ook Fokken en Henkes, *Sporen*, 50-51; en Anne van Lieshout, 'Rudolf van Bögel: een slavenkind op Guyot', *Stad & Lande* 25-2 (2016) 3-7. Het is onbekend hoe het Rudolf van Bögel na zijn terugkomst in Suriname is vergaan.
 - 40 Petronella J.C. Elema, 'Louis Alons, een neger uit Curaçao', *Gruoninga* 24 (1979): 33-36; idem, 'Allochtonen van rond de evenaar', *Huppeldepup* 9-2 (april 2002) 47-49.
 - 41 Historisch Archief Midden-Groningen, Muntendam, Tg. HS02-101 (archief van de familie Star Nauta Carsten, 1619-2000) inv.nr. 373: brievenboek van uitgaande brieven 1767-1778, hieruit brieven van Star Lichtervoort aan de heeren Berck en Coerman en aan kapitein Hanson, resp. 1 juli en ca. 1 sept. 1769. Met dank aan de genealoog Arjan Westera, tevens een van de nazaten van Louis Alons.
 - 42 Dankzij de historici Harry Perton en Michel Doortmont kwamen we deze confrontatie op het spoor. Zie Groninganus, 'Heer gemolesteerd om zwarte knecht', <https://groninganus.wordpress.com/2013/12/05/heer-gemolesteerd-om-zwarte-knecht/>, geplaatst op 5 december 2013 met aanvullingen van Michel Doortmont op 7 december 2013 (geraadpleegd 18 juni 2016). Zie ook Michel R. Doortmont, Natalie Everts en Jean-Jacques Vrij, 'Tussen de Goudkust, Nederland en Suriname. De Euro-Afrikaanse families Van Bakergem, Woortman, Rühle en Huydecooper', *De Nederlandsche Leeuw* 117-7/8 (2000) 310-344, aldaar 341-343.

- 43 F. Alons, *Op zoek naar de wóddels. Een genealogisch onderzoek van de familie Alons* (Zwolle 1995).
- 44 G.N. Schutter, 'Welgelegen te Kleinemeer' en 'Hofsteden te Hoogezand-Sappemeer', *Groningse Volksalmanak* resp. 1956 en 1961. Aangehaald door Elema, 'Louis Alons', 33.
- 45 Fokken en Henkes, *Sporen*, fietsroute 1, 74-81.
- 46 Edward Said omschreef het cultureel archief in *Culture and imperialism* (London 1993). In haar boek *White innocence. Paradoxes of colonialism and race* (Durham/London 2016) 2 – ook in het Nederlands vertaald als *Witte onschuld* – heeft Gloria Wekker dit begrip opnieuw geïntroduceerd. Eerder zocht Alex van Stipriaan in *Op zoek naar de stilte. Sporen van het slavernijverleden* (Leiden 2007) eenzelfde soort concept en muntte daartoe het begrip 'mentaal erfgoed'.
- 47 P.C. Emmer, *Het zwart-witdenken voorbij. Een bijdrage aan de discussie over kolonialisme, slavernij en migratie* (Amsterdam 2018). Vgl. Karwan Fatah-Black, 'Vasthouden aan koloniale nostalgie helpt niemand verder', *NRC-Handelsblad*, 8 december 2018.
- 48 Zie onder meer Marco Visscher, 'Historicus Piet Emmer: 'Zij die over ons slavernijverleden het hoogste woord voeren, weten sterk te overdrijven'', *de Volkskrant*, 6 januari 2018.
- 49 Mini-symposium 'Nederlandse slavernijverleden', georganiseerd door de geschiedenisvereniging Ubbo Emmius op 14 juni 2018 in Groningen.
- 50 Op de 'Lijst van slavernijmonumenten in Nederland' ontbreekt vooralsnog het beeld van Toela in Winschoten. https://nl.wikipedia.org/wiki/Lijst_van_slavernijmonumenten_in_Nederland (laatst geraadpleegd op 29 juni 2019).
- 51 Particuliere documentatie van Toos Hagenaars en haar man Cornelis van Mierlo over de inspraakavonden en stemming die zij in september 1973 in hun huis op Curaçao organiseerden. Inclusief krantenknipsels uit de Curaçaose kranten *De Beurs & Nieuwsberichten voor het gebiedsdeel Curaçao* en *Amigoe di Curacao: weekblad voor de Curacaosche eilanden* van augustus en september 1973. *Amigoe* is ook via Delpher doorzoekbaar.
- 52 Kees Smit, 'Toos van Mierlo naar Suriname. Wanneer komt Tula terug?', *Amigoe*, 5 januari 1974.
- 53 De kritiek in 1973 op het standbeeld van Hagenaars op Curaçao toont opmerkelijke overeenkomsten met de felle protesten in 2006 bij de onthulling in Amsterdam Zuid Oost van het beeld van Anton de Kom door de beeldhouwer Jikke van Loon.
- 54 Mededeling over Tula's zoon door Toos Hagenaars. Ook dit beeld riep klaarblijkelijk agressie op, getuige het *Nieuwsblad van het Noorden* van 21 februari 1986 waarin gemeld wordt dat het beeld 'voortdurend met rode verf, zwarte smeer of witte watten [wordt] bewerkt'.
- 55 Fokken en Henkes, *Sporen*, 40-42.